

Karina Stempel-Gancarczyk

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0002-6759-0186

e-mail: karina.stempel-gancarczyk@ijp.pan.pl

**RELACJE PRZESIEDLEŃCÓW
Z KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
NA ZACHODNIE ZIEMIE POLSKI
W UJĘCIU SOCJOLINGWISTYCZNYM –
PROBLEMY I WYZWANIA BADAWCZE****SOCIOLINGUISTIC VIEW OF THE RESETTLERS FROM
THE SOUTH-EASTERN BORDERLANDS TO THE WESTERN
TERRITORIES OF POLAND – RESEARCH PROBLEMS
AND CHALLENGES**

Abstrakt: Artykuł dotyczy analizy relacji przesiedleńców z Kresów południowo-wschodnich na ziemie zachodniej Polski po II wojnie światowej, uwzględniając ich wartość jako źródła badań socjolingwistycznych. Materiał badawczy stanowią wywiady przeprowadzone w latach 1991–2006, które dokumentują język, pamięć i tożsamość osób przesiedlonych. W artykule zawarto omówienie metodologii badań, podkreślając wyzwania związane z interpretacją źródeł oraz ich znaczenie dla badań nad zmianami językowymi i kulturowymi. Analiza pokazuje, że relacje przesiedleńców stanowią cenny materiał do interdyscyplinarnych badań łączących socjolingwistykę, badania pamięci i inne perspektywy badawcze. Wskazano również na potrzebę dalszej eksploracji tych źródeł zarówno w kontekście dziedzictwa językowego, jak i jego roli w kształtowaniu współczesnej tożsamości mieszkańców zachodnich ziem Polski.

Słowa kluczowe: socjolingwistyka, przesiedlenia, Kresy południowo-wschodnie, badania pamięci, metodologia badań

Abstract: The article concerns the analysis of the relations of the resettlers from the south-eastern Borderlands to the western territories of Poland after World War 2, taking into account their value as a source for sociolinguistic research. The research material consists of interviews conducted between 1991 and 2006, which document the language, memory and identity of the displaced persons. The article includes a discussion of the research methodology, highlighting the challenges of interpreting the sources and their relevance to the study of linguistic and cultural change. The analysis shows that the accounts of the resettlers provide valuable material for interdisciplinary research combining

sociolinguistics, memory studies and other research perspectives. The need for further exploration of these sources both in the context of linguistic heritage and its role in shaping the contemporary identity of the inhabitants of the western lands of Poland is also indicated.

Keywords: sociolinguistics, resettlement, south-eastern Borderlands, memory studies, research methodology

1. Wstęp – problemy metodologiczne

Idealną sytuacją, nie tylko w odniesieniu do pracy socjolingwisty, bez wątpienia jest ta, gdy autor sam przeprowadza badania, stosując specjalnie do tego celu wybraną metodologię i techniki, a także eliminując bądź minimalizując wszelkie ryzyko, które mogłoby oznaczać wysunięcie błędnych wniosków. Warunki te wydają się szczególnie ważne w przypadku badań opartych na wywiadach, choć jednocześnie pozyskiwanie tego typu materiału wiąże się z o wiele większymi wyzwaniem dotyczącymi czasu czy dyspozycyjności jednej osoby. Możliwość uzupełnienia bądź powtórzenia badań, porównania zmian, jakie w języku danej społeczności czy też w postrzeganiu jakiegoś elementu rzeczywistości społecznej zaszły w określonym czasie, innymi słowy, uzyskanie perspektywy longitudinalnej (Głuszkowski, 2011), to kolejny element, który ugruntowuje wiarygodność przeprowadzonych analiz. Rzecz jasna, sama obecność badacza w trakcie zbierania danych w zakresie tak delikatnej materii, jaką jest język (w znaczeniu *parole*), może wpływać na charakter otrzymanych rezultatów, podobnie jak kontekst i stosowane techniki badawcze (por. Czajkowska, 2022, s. 44). Jednocześnie ten aspekt w socjolingwistyce jest traktowany również jako zaleta badań terenowych, bowiem nawiązanie więzi z przedstawicielami społeczności i zmiana charakteru prowadzonych badań, uwzględniająca obserwację uczestniczącą, mogą stać się źródłem informacji, których nie sposób pozyskać w inny sposób (w trakcie wywiadów czy badań kwestionariuszowych).

Stosowane w socjolingwistyce metody i teorie (np. metoda otwartego wywiadu biograficznego – por. Kłoskowska, 1996; metoda teorii ugruntowanej – por. Glaser, Strauss, 2009; Charmaz, 2009) bardzo dobrze sprawdzają się w przypadku analizy nowo wytworzonych danych – wywiadów zebranych w trakcie ukierunkowanych badań oraz analiz opartych na „gęstych” opisach (Geertz, 2005) i wiedzy badacza na temat kontekstu, wzbogaconej o wnioski z obserwacji uczestniczącej itd.¹ Jednakże równie ważną, a w wielu przypadkach jedyną dostępną materię badawczą stanowić mogą wywiady przeprowadzone w grupie/społeczności, do której – z racji upływu czasu – nie sposób już dotrzeć, co więcej, stanowiące zbiór danych zebranych w trakcie badań prowadzonych przez różne osoby (oraz/lub badań mających inne cele). Są to zasoby, których analiza, choć obciążona pewnym ryzykiem, może prowadzić do odkrywczych, interesujących wniosków. Zaprezentowane poniżej

¹ Metody i techniki przywołane w tym fragmencie autorka stosowała w pracy *Procesy zanikania języka na podstawie badań gwar polskich na Bukowinie rumuńskiej* (Stempel-Gancarczyk, 2020).

przykłady takich badań mają na celu ukazanie, że tego typu materiał językowy (podobnie jak inne zasoby archiwalne) dla socjolingwisty (i nie tylko dla niego) stanowi bogate źródło danych.

2. Baza źródłowa – materiał badawczy i jego potencjał

Materiałem źródłowym, do którego odnosi się niniejsze omówienie, są wywiady pozyskane w czasie badań prowadzonych pod kierunkiem dra Władysława Paryla² w latach 1991–2006³. Zasób ten, zredagowany i opatrzony m.in. szczegółowym komentarzem językoznawczym, informacjami historycznymi, opisem miejscowości, z których pochodzili respondenci, charakterystyką informatorów itd., ukazał się w trzutomowej serii *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym* (Czarnecka i in., 2021; Czarnecka, Dzięgiel, Ławrynow, 2023; Czarnecka i in., 2025). W przywołanych tomach znalazły się wypowiedzi ponad stu osób pochodzących z 27 miejscowości znajdujących się na obszarze stanowiącym w okresie międzywojennym wschodnie województwa II Rzeczypospolitej: tarnopolskie (tom I), lwowskie (tom II), stanisławowskie i wołyńskie (tom III).

Seria *Z Kresów wschodnich na zachodnie...* prezentuje w nowy, twórczy sposób teksty gwarowe, które zawarte zostały w aneksach do prac magisterskich napisanych przez studentki i studentów dra W. Paryla z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. prowadzili oni pod kierunkiem swojego opiekuna dialektologiczne badania terenowe w miejscowościach, w których pół wieku wcześniej osiedlili się przesiedleńcy z Kresów wschodnich. Materiał zbierano przy użyciu *Kwestionariusza* Karola Dejny (1987), uznanej w środowisku językoznawczym ankiety, która na podstawie 2 tys. pytań pozwala na uzyskanie danych z różnych poziomów języka. Prace magisterskie studentów W. Paryla składały się z odpowiedzi na pytania *Kwestionariusza*, opisu językowego pozyskanego materiału, a wiele z nich uzupełniały również aneksy z transkrypcjami, będące świadectwem relacji respondentów, wykraczających poza zakres narzędzia badawczego (liczyły one od kilkunastu do ponad stu stron maszynopisu)⁴. Wywiad jest domeną interakcji – jako tego typu badanie jakościowe zależy od kontekstu,

² Władysław Paryl (1932–2010) był dialektologiem, nauczycielem akademickim i pedagogiem związanym z Uniwersytetem Wrocławskim. Badał język polskich przesiedleńców ze Wschodu na Ziemię Zachodnią, a zebrane przez niego i jego studentów materiały stały się podstawą dalszych opracowań naukowych (m.in. Paryl, Mieszczakowska, 2004; Czarnecka i in., 2021; Czarnecka, Dzięgiel, Ławrynow, 2023; Czarnecka i in., 2025).

³ W tych latach w materiałach będących bazą źródłową pozyskano wywiady bądź ukończono powstałe na ich podstawie prace magisterskie (por. Czarnecka i in., 2021; Czarnecka, Dzięgiel, Ławrynow, 2023; Czarnecka i in., 2025).

⁴ Więcej informacji na ten temat znaleźć można m.in. w *Przedmowie* do I tomu publikacji *Z Kresów wschodnich na zachodnie...* (Czarnecka i in., 2021, s. 5–8).

a naczelnym celem tej metody badawczej jest zebranie „bogatyh danych” (Charmaz, 2009, s. 24) – w przypadku wzmiankowanych badań prowadzonych na Ziemiach Zachodnich to przede wszystkim materiały zawarte w aneksach do przygotowanych prac dialektologicznych stanowią świadectwo żywej materii pamięci.

Maszynopisy prac magisterskich W. Paryl przekazał na początku XXI w. do Pracowni Polszczyzny Kresowej Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, w tamtym okresie kierowanej przez Janusza Riegera. Teksty, przetranskrybowane przez studentów slawistycznym alfabetem fonetycznym, powstały na podstawie wywiadów nagrywanych na taśmę magnetofonową. Same nagrania nie zachowały się, dlatego też maszynopisy pozostały jedynym źródłem danych.

Jak zaznaczono w przedmowach do kolejnych tomów serii *Z Kresów wschodnich na zachodnie...*, prace nad takim materiałem językowym wiązały się z wieloma wyzwaniami, pytaniami i wątpliwościami, jako że transkrypcja (w przypadku tych materiałów wykonywana przez różne osoby) nigdy nie oddaje wszystkich cech żywej mowy. Zapis w trzynomowej publikacji został zmieniony na uproszczony zapis półfonetyczny, a wszelkie wątpliwości omówione i zaznaczone w tekstach, z zachowaniem oryginalnej formy wywiadów. Wypowiedzi zostały również zanonimizowane.

Relacje przesiedleńców obejmują wspomnienia dotyczące m.in. życia na Kresach przed wojną i po jej rozpoczęciu, używanych języków i sfer ich użycia, relacji międzyetnicznych, Kościoła i życia religijnego, obrzędowości i zwyczajów, domu i zajęć gospodarskich, okresu drugiej wojny światowej, służby wojskowej, przesiedleń i życia po wojnie na ziemiach zachodniej Polski itd. Tematy poruszane przez respondentów dotyczą wielu różnorodnych aspektów życia na Kresach, w czasie wojny i w Polsce po przesiedleniu. Niewątpliwą zaletą publikacji jest zestawienie zagadnień i tematów poruszanych przez respondentów – w każdym z tomów znajduje się wyszczególniający je indeks odsyłający do konkretnych stron i tym samym do wypowiedzi informatorów.

Respondenci, którzy w wywiadach dzielili się swoimi wspomnieniami, to bardzo zróżnicowana grupa, dla której wspólny mianownik stanowił ich status przesiedleńców. Na skutek zmiany granic w Europie po zakończeniu drugiej wojny światowej tereny będące przed 1939 r. wschodnimi województwami II Rzeczypospolitej weszły w skład ZSRS, a Polacy, którzy je zamieszkiwali, na mocy umowy między państwowej zostali objęci akcją przesiedleńczą. Działania te odbyły się w latach 1945–1946 (w rzeczywistości trwały już od roku 1944), a następnie 1956–1957. Przesiedleńcy mieli zostać skierowani na Ziemie Zachodnie (dotyczyło to głównie osób zamieszkujących południowe województwa II RP) oraz do Prus Wschodnich i Pomorza Szczecińskiego (przede wszystkim mieszkańcy województw północnych), na tereny opuszczone po zmianie granic przez ludność niemiecką. Akcję tę cechował chaos i w rezultacie pierwotne założenia nie zawsze realizowano, a zdarzało się również, że mieszkańcy jednej miejscowości trafiali

do różnych docelowych miejsc osiedlenia, zaś nowe społeczności tworzyli ludzie z różnych województw (por. Czarnecka i in., 2021).

W przypadku niejednorodnej grupy przesiedleńców, których relacje zostały zebrane i opublikowane w publikacji *Z Kresów wschodnich na zachodnie...*, charakter wspomnień dotyczących rozmaitych aspektów życia w starej ojczyźnie zależał przede wszystkim od indywidualnych doświadczeń biograficznych. Badacz, który chciałby analizować te teksty, nie otrzymuje grupy jednolitej ani pod względem pochodzenia, ani wieku, ani zamieszkania. Najważniejsze zmienne, które należałoby brać pod uwagę w szczegółowych analizach, obejmują m.in.: miejsce pochodzenia respondenta i wielkość miejscowości, w której mieszkał przed przesiedleniem; wiek informatora w czasie przesiedleń (ta zmienna mieści się w zakresie od dziesięciu do kilkudziesięciu lat); płeć; sytuację rodzinną; indywidualne wojenne losy jednostek i całych społeczności (na przykład to, czy obejmują one traumatyczne przeżycia – indywidualne lub zbiorowe; to, czy informator służył w wojsku oraz jaka to była armia); doświadczenia związane z przesiedleniami (w jaki sposób przebiegały, czy przesiedlenie objęło rodzinę, grupę czy całą społeczność/miejscowość); skład narodowościowy miejscowości pochodzenia respondenta (m.in. to, czy zamieszkiwała ją ludność jednorodna lub niemal jednorodna etnicznie czy mieszana) i jej charakter; relacje międzyetniczne w miejscu zamieszkania na Kresach (a także w danym regionie/województwie); życie religijne – relacje pomiędzy wyznawcami danych religii; rodzaj i prestiż używanych języków oraz sfery użycia danej formy językowej; wreszcie historię miejscowości, z której pochodzi dany informator – czas jej założenia, okres przynależności do Polski, związki z Polską itd. Każda z tych zmiennych może stać się punktem wyjścia do analizy, nie tylko językowej czy socjolingwistycznej, ale także np. socjologicznej lub historycznej.

3. Stan dotychczasowych badań z wykorzystaniem pozyskanego materiału

3.1. Socjolingwistyka historyczna

W artykule *Nazwa mowa chachłacka w relacjach powojennych przesiedleńców ze Wschodu zamieszkałych w Zachodniej Polsce* jedną z takich analiz podjęły Katarzyna Czarnecka, Ewa Dzięgiel i Alla Kravchuk (2023). Zbadały one funkcjonowanie nazwy *mowa chachłacka* w Galicji, na Podolu i Wołyniu, a analiza przeprowadzona została z perspektywy socjolingwistyki historycznej (społecznej historii języka), odnosiła się bowiem do danych z pierwszej połowy XX w. Bazując na materiałach opublikowanych w serii *Z Kresów wschodnich na zachodnie...*, wyekscerpowwały relacje mieszkańców siedmiu miejscowości, w czasie przesiedleń liczących od 13 do 36 lat. Wychodząc od pochodzenia nazw rosyjskich i ukraiń-

skich *хохол* (*chachol*) (pol. *chochol/chachol*), które były stosowane w odniesieniu do człowieka, zajęły się zbadaniem tego, do jakiej odmiany językowej w okresie międzywojennym odnosiła się nazwa *mowa chachłacka*, a także czy miała nacechowanie wartościujące oraz jakim prestiżem cechowała się tak nazywana odmiana języka. Artykuł nie tylko przynosi odpowiedzi na te pytania, lecz również dzięki odniesieniom do literatury naukowej rosyjskiej i ukraińskiej sytuuje nazwę *mowa chachłacka* w bardzo szerokim kontekście.

3.2. Socjolingwistyka i badania pamięci⁵

Punktem wyjścia do analiz prowadzonych przez autorkę niniejszego artykułu stał się z kolei związek pomiędzy pamięcią a językiem. Zamierzano zbadać, czy i w jaki sposób w relacjach przedstawiane są przez respondentów utracone ziemie rodzinne i czy na podstawie ich wypowiedzi dostrzec można korelację pomiędzy losami całych zbiorowości a obrazem starej ojczyzny, czy też tak bogaty, lecz zebrany w innych celach materiał pozwoli jedynie na wysunięcie wniosków dotyczących jednostek.

Inspiracją do tego typu dociekań stały się analizy socjolingwistyczne, a także socjologiczne, psychologiczne i antropologiczne dotyczące badań pamięci. Jak pisze Agata Czajkowska w artykule *Memory studies – multidyscyplinarna podróż w poszukiwaniu metody* (2022), w ostatnich latach w wielu naukach humanistycznych i społecznych pamięć zyskała rangę pojęcia centralnego i organizującego. Rosnące zainteresowanie tematem spowodowało stopniowe odchodzenie od pamięci indywidualnej i koncentrowanie się badaczy na rozmaitych aspektach pamięci społecznej (kolektywnej, zbiorowej), a także polityce pamięci publicznej. Rozwój tego typu dociekań wiązał się przede wszystkim z traumatycznymi doświadczeniami totalitaryzmów okresu XX w., wyznaczając zasadnicze nurty badawcze. Ich podstawę stanowią prace prekursora badań tego zagadnienia, Maurice’a Halbwachsa, który zwrócił uwagę na społeczny charakter pamięci i uznał, że oprócz pamięci indywidualnej istnieje pamięć zbiorowa, ulegająca nieustannym modyfikacjom z perspektywy teraźniejszości (Halbwachs, 2022). Jak pisze A. Czajkowska, kontekst badań pamięci obecnie jest bardzo różnorodny, jednakże „intelektualna obietnica interakcji pomiędzy tymi różnymi elementami jest jedną z głównych atrakcji tej dziedziny” (Czajkowska, 2022, s. 41). To, co wydaje się obietnicą, jest zarazem głównym zagrożeniem dla badań nad pamięcią – różnorodne metodologie i perspektywy badawcze świadczą o tym, iż dyscyplina ta, pomimo wielu dziesięcioleci, w których poddawana była namysłowi naukowemu, wciąż się rozwija, a aparat badawczy podlega modyfikacjom i/lub negocjacjom, jeśli chodzi

⁵ Termin „badania pamięci” (zaproponowany przez Magdalenę Saryusz-Wolską) w polskiej literaturze funkcjonuje obok innych, takich jak np. pamięcioznawstwo, pamięciologia, studia nad pamięcią, studia pamięciowe czy badania nad pamięcią (por. Saryusz-Wolska, 2020, s. 15; Erll, 2018, s. 12–13, przyp. 3).

o metody i techniki, które mogłyby łączyć różne dyscypliny naukowe. Pytanie, w jakim stopniu jest to możliwe, pozostaje oczywiście otwarte.

Pamięcią i pamiętaniem z perspektywy badań lingwistycznych także zajmowało się wielu badaczy, a lingwistyczne badania nad pamięcią obejmują szerokie spektrum: od etnolingwistyki, antropolingwistyki, lingwistyki kulturowej, przez refleksję nad gatunkami pamięci zbiorowej, lingwistykę dyskursu, a nawet folklorystykę, po socjolingwistykę itd. (por. Czachur, Wójcicka, 2021; Marcol, 2020, s. 32–38 – tu także znajduje się szczegółowa bibliografia dotycząca tych zagadnień).

W. Czachur i M. Wójcicka w artykule *Pamięć i pamiętanie w przestrzeni języka z perspektywy badań lingwistycznych* (2021) podkreślają, że zarówno pamięć zbiorowa, jak i sam proces pamiętania są zjawiskami jednocześnie kulturowymi i językowymi. Innymi słowy:

Pamięć jako system reguł społecznych warunkuje i modeluje proces pamiętania, tak jak język modeluje proces mówienia. Pamięć zbiorową określimy wstępnie jako podzielane przez członków określonej wspólnoty obrazy przeszłości, które o tyle uruchamiają procesy kulturo- i tożsamościowotwórcze, o ile uwspólnotwiają (w tym – modyfikują) rolę wydarzeń i osób z przeszłości w odniesieniu do celów współczesności (Czachur, Wójcicka, 2021, s. 212).

Rozważaniom nad pamięcią jako kategorią rzeczywistości kulturowej (a zatem również językowej) poświęcony został w całości tom 6 serii *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana* (Adamowski, Wójcicka, 2012). W tomie tym przedstawiono wiele różnych aspektów relacji pamięć – język, analizowanych przez różnych badaczy z rozmaitych perspektyw. Wojciech Chlebda w artykule *Pamięć ujętych w język* napisał:

Chcący wejść w obszar badań nad pamięcią lingwista staje przed przestrzenią nieskończoną, skoro cały język jest w pewnym sensie jednym wielkim świadectwem pamięci zbiorowej danej wspólnoty. Jako że nie da się ogarnąć nieogarnionego, rodzi się potrzeba wyodrębnienia ściślej określonych obszarów badawczych i aspektów językowego poznawania pamięci (Chlebda, 2012, s. 117).

W analizie wspomnień przesiedleńców z Kresów południowo-wschodnich, zamieszkałych po drugiej wojnie światowej w zachodniej Polsce, w której autorka niniejszego artykułu odniosła się do obrazu utraconych ziem rodzinnych, punktem wyjścia stało się założenie, iż relacje są językowym świadectwem przeżytych wydarzeń. Materiałem badawczym były wypowiedzi jednostek, jednakże, jak wykazano, wnioski z analizy odnieść można do pamięci zbiorowości, dzięki wykorzystaniu elementów metody biograficznej i osiągnięć, jakie w stosowaniu tej metody socjolingwistyka zawdzięcza pracom A. Kłoskowskiej.

Analiza relacji przesiedleńców – ponad stu wywiadów z osobami pochodzącymi z 27 miejscowości, które łączy status przesiedleńców – nie mogła opierać się na porównywaniu poszczególnych wypowiedzi. Zbiór respondentów był zbyt różnorodny, a liczba zmiennych, które należałoby brać pod uwagę, zbyt duża, by rozważać choćby wstępną analizę ilościową. Dostrzeżono jednak korelację jakościową – pozytywne wspomnienia z przeszłości pojawiały się przede wszyst-

kim w relacjach respondentów pochodzących z homogenicznych (bądź niemal homogenicznych) pod względem etnosu miejscowości.

Do szczegółowej analizy zdecydowano się zatem wykorzystać materiały pozyskane od osób pochodzących ze społeczności, w których odsetek ludności polskiej wynosił co najmniej 90%. Uwzględnione relacje z pochodziły z następujących miejscowości: Boryczówka (767 Polaków, 11 Żydów), Hałuszczyńce (1590 Polaków), Hanaczów (1391 Polaków, 1 Ukraińiec), Kaczanówka (3300 Polaków, 213 Ukraińców), Wicyń (1268 Polaków, 7 Ukraińców, 19 Żydów) i Zniesienie (brak danych z 1921 r., w roku 1939 mieszkało tam 441 osób – Polacy i kilka rodzin ukraińskich) z dawnego województwa tarnopolskiego; Różanka (485 Polaków, 29 Ukraińców), Siemianówka (2048 Polaków, 69 Ukraińców i 14 Żydów), Tuligłowy (2066 Polaków) z lwowskiego; Łukowiec Wiszniowski (1058 Polaków) i Łukowiec Żurowski (1006 Polaków i 2 Ukraińców), Święty Józef (1384 Polaków, 13 Ukraińców), Wiśniowce ze stanisławowskiego; Huta Bystrzycka i Bronisławka (260 Polaków, 3 Ukraińców), Myszakowa (318 Polaków, 2 Ukraińców, 6 Niemców, 14 Żydów) z wołyńskiego. Wiek respondentów w momencie przesiedlenia wahał się od 12 do 47 lat. Informatorzy najczęściej byli dwu- lub wielojęzyczni, a prestiż używanych języków zależał od różnych czynników. Łącznie uwzględniłam 53 wywiady.

Punktem wyjścia analizy autorki niniejszych rozważań były następujące pytania: dlaczego istnieje taka korelacja, czy przekłada się ona na pamięć zbiorową, a także jak pozytywne wspomnienia z przeszłości przekładają się na późniejsze działania członków społeczności. Sposobem na uzyskanie odpowiedzi stało się sięgnięcie do badań socjologicznych, przede wszystkim do analiz Kai Kaźmierskiej przeprowadzonych w odniesieniu do wspomnień ocalałych z Zagłady oraz do pojęcia *pracy biograficznej* (Kaźmierska, 2008). Wiele inspirujących spostrzeżeń znaleziono także w pracy Anny Wylegały *Przesiedlenia a pamięć* (2014), w której autorka omawia m.in. proces integracji migrantów ze społecznościami, w jakich znaleźli się po przesiedleniach, oraz istotną rolę, jaka w tym procesie przypada zjawisku nazywanemu przez nią ostatecznym domknięciem własnej biografii. Cenny okazał się także artykuł Wiktorii Liczkiewicz zawarty w tomie 5 serii *Polskie dziedzictwo na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, w którym badaczka, analizując różnice pomiędzy sposobami pamiętania na poziomie jednostkowym, zaproponowała typologię radzenia sobie ze wspomnieniami represji (Liczkiewicz, 2012).

Efektom tej pracy, badań socjolingwistycznych wykorzystujących elementy metodologii i technik badań pamięci, jest artykuł *Mitologizacja utraconych ziem rodzinnych w relacjach przesiedleńców z Kresów południowo-wschodnich zamieszkałych na terenie zachodniej Polski jako element pracy biograficznej* (Stempel-Gancarczyk, 2025)⁶.

⁶ Artykuł jest przygotowywany do druku, już po recenzjach, ale tytuł może jeszcze ulec zmianie. Stempel-Gancarczyk, K. (2025). Mitologizacja utraconych ziem rodzinnych w relacjach przesiedleńców z Kresów południowo-wschodnich zamieszkałych na terenie zachodniej Polski jako element pracy biograficznej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, nr 60, Article 3409.

4. Perspektywy badawcze

Materiał zgromadzony w trzech tomach publikacji *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym* (Czarnecka i in., 2021; Czarnecka, Dzięgiel, Ławrynow, 2023; Czarnecka i in., 2025) może być badany przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych i z wykorzystaniem wielu dostępnych humanistyczne metod.

Zgromadzone dane pochodzące z prac magisterskich napisanych pod kierownictwem W. Paryla zostały przejrane, opracowane i opatrzone komentarzem językowym. Transkrypcja półfonetyczna, jaką zastosowano w publikacji, jest bardziej przystępna dla czytelnika niejęzykoznawcy (w pracach magisterskich wykorzystywano transkrypcję fonetyczną), a jednocześnie pozwala oddać najistotniejsze cechy fonetyczne języka respondentów. Dzięki temu materiały przedstawione w tomach *Z Kresów wschodnich na zachodnie...* mogą stać się punktem wyjścia do dalszych badań językowych. Tom 1 zawiera bibliografię obejmującą spis prac magisterskich, których fragmenty znalazły się w publikacji, natomiast tomy 2 i 3 wyszczególniony „Wykaz prac magisterskich”. Dzięki temu, że zostały one przekazane przez W. Paryla do Pracowni Polszczyzny Kresowej Instytutu Języka Polskiego PAN, możliwe jest m.in. odszukanie konkretnej pracy oraz sprawdzenie interesujących badacza wątków i tematów.

Każdy tom serii przygotowanej w Pracowni Polszczyzny Kresowej IJP PAN zawiera także „Indeks tematów”, zamieszczony w końcowej części publikacji. Kilkadziesiąt tematów, jakie każdorazowo pomieszczono w indeksie, stanowi gotową inspirację do badań socjolingwistycznych, socjologicznych, antropologicznych, historycznych i innych. Tematy te w wielu przypadkach zawierają również podział na poszczególne wątki, z podaniem numerów stron (przykładowo samo hasło „Przesiedlenia” oprócz odnośników do stron zawiera także odnośniki do tematów „wyjazd z Kresów wschodnich” oraz „droga na Zachód”, por. np. Czarnecka i in., 2021, s. 356 i kolejne tomy).

5. Wnioski

Badania naukowe odgrywają kluczową rolę w rozwoju wiedzy, a także zrozumieniu świata. Ich fundamentem jest formułowanie nowych hipotez, a następnie ich weryfikacja lub falsyfikacja. Proces tworzenia nowych teorii, eliminacji błędnych podejść naukowych oraz umacnianie tych, które zostają potwierdzone empirycznie, jest dla nauki kluczowy (Popper, 1959).

W naukach humanistycznych i społecznych proces analizy danych odbywa się często na wielu poziomach. Z wyjątkiem badań ilościowych, w których przypadku wyniki da się przedstawić w postaci liczbowej lub procentowej (choć sam proces

zbierania danych także może być obarczony sporym ryzykiem błędu; por. Stempel-Gancarczyk, 2020 s. 24), analiza danych jakościowych zawsze jest związana z wyborem konkretnych metod i technik, a także skorelowana z aktualnym stanem wiedzy. Wiąże się ona z całą gamą wyzwań wymagających głębokiego namysłu i weryfikacji.

Materiały z badań prowadzonych pod kierunkiem W. Paryła w latach 1991–2006, zredagowane i wydane w trzutomowej serii *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym*, to zasoby, z których – jak pokazano – korzystać można w różnorodny sposób, przy użyciu różnych metod i technik badawczych. Respondenci z dawnych województw II Rzeczypospolitej: tarnopolskiego (tom I), lwowskiego (tom II), stanisławowskiego i wołyńskiego (tom III), przekazali w swoich wypowiedziach nie tylko indywidualne wspomnienia. Te relacje są źródłem wiedzy zarówno o rzeczywistości społeczno-językowej, w której funkcjonowali w okresie międzywojennym i po wybuchu drugiej wojny światowej, jak również o tym, jak postrzegali swoją przeszłość w warunkach powojennych, po przesiedleniu na Ziemie Zachodnie. Zebrane w publikacji materiały, wzbogacone o komentarze redakcyjne, są zbiorem zawierającym wiele informacji, z którego czerpać mogą przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych.

Problemy badawcze dotyczące materiałów zebranych przez inne osoby, dodatkowo w toku odrębnych, niezależnie prowadzonych badań, wiążą się przede wszystkim z wyborem metodologii i perspektywy interpretacyjnej. Jednocześnie analizom takiego materiału jakościowego towarzyszy ryzyko dotyczące braku dodatkowych informacji, które w procesie zbierania danych pozyskuje się m.in. za pomocą obserwacji uczestniczącej. W wyniku takich ograniczeń analiza dostępnych informacji z punktu widzenia opisu socjolingwistycznego może pozostawiać pewien niedosyt.

Sytuacje idealne, w których w trakcie badań jakościowych w naukach humanistycznych i społecznych można sprawować pełną kontrolę nad każdym ich etapem, jeśli w ogóle są możliwe, z pewnością stanowią jednak ewenement. Już Peter L. Berger i Thomas Luckman zwracali uwagę na to, że kategorie społeczne są dyskursywne, a definicje rzeczywistości tworzone są w nieustannym procesie interakcji (Berger, Luckmann, 1983). Z pewnością wywiady, nagrania czy materiały archiwalne gromadzone w toku badań lingwistycznych należą do zasobów, które można i należy interpretować i reinterpretować w różnych kontekstach i przy użyciu rozmaitych narzędzi badawczych. W niniejszym artykule przykładem takich materiałów stała się baza źródłowa zawarta w serii *Z Kresów wschodnich na zachodnie...*, jednakże problemy i wyzwania metodologiczne przedstawione powyżej odnieść można także do innych źródeł. Również sami lingwiści, uwzględniając kontekst społeczny i kulturowy analizowanych danych językowych, mogą wykorzystywać je do opisu wielu różnorodnych aspektów dotyczących zarówno języka i jego funkcjonowania, jak i zjawisk społecznych (takich jak np. pamięć),

które poznać można właśnie za pośrednictwem języka i dzięki niemu. Bez wątpienia jednak trzytomowa publikacja *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym* jest źródłem, które stać się może punktem wyjścia do badań nie tylko socjolingwistycznych, ale obejmujących wiele dyscyplin i metod współczesnej humanistyki.

Bibliografia

- Adamowski, J., Wójcicka, M. (red.). (2012). *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej. Tom 6*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (1983). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. J. Niżnik (tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Charmaz, K. (2009). *Teoria ugruntowana: Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. B. Komorowska (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.). *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej. Tom 6*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 109–119.
- Czachur, W., Wójcicka, M. (2021). Pamięć i pamiętanie w przestrzeni języka z perspektywy badań lingwistycznych. W: P. Stalmaszczyk (red.), *Język(i) w czasie i przestrzeni* (s. 211–235). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Czajkowska, A. (2022). *Memory studies* – multidyscyplinarna podróż w poszukiwaniu metody. *Parezja*, nr 2(18), 39–54. <https://doi.org/10.15290/PAREZJA.2-22.18.05>
- Czarnecka, K., Dzięgiel, E., Kravchuk, A. (2023). Nazwa mowa chachłacka w relacjach powojennych przesiedleńców ze wschodu zamieszkałych w zachodniej Polsce. *LingVaria*, 2(36), 195–208. <https://doi.org/10.12797/LV.18.2023.36.13>
- Czarnecka, K., Dzięgiel, E., Ławrynow, D. (2023). *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym. T. II. Lwowskie*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Czarnecka, K., Dzięgiel, E., Ławrynow, D. (2025). *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym. T. III. Stanisławowskie i Wołyń*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Czarnecka, K., Kowalska, D.A., Yanushevska, L. (2021). *Z Kresów wschodnich na zachodnie. Relacje przesiedleńców z komentarzem językowym. T. I. Tarnopolskie*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Dejna, K. (1987). *Atlas gwar polskich. Kwestionariusz – notatnik*. Łódź: Zakład Poligraficzny Politechniki Łódzkiej.
- Erll, A. (2018). *Kultura pamięci. Wprowadzenie*. A. Terepek (tłum.), M. Saryusz-Wolska (posłowie i red. nauk.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Geertz, C. (2005). Opis gesty: W stronę interpretatywnej teorii kultury. S. Sikora (tłum.). W: M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej* (s. 35–58). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glaser, B.G., Strauss, A.L. (2009). *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*. M. Gorzko (tłum.). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Głuszkowski, M. (2011). *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Halbwachs, M. (2022). *Spoleczne ramy pamięci*. M. Król (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Kaźmierska, K. (2008). *Biografia i pamięć. Na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z Zagłady*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Kłoskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Liczekiewicz, W. (2012). Pamięć oficjalna, pamięć zbiorowa uciskanej mniejszości a pamięć biograficzna: wspomnienia o represjach najstarszego pokolenia Polaków w Kamieńcu Podolskim. W: E. Dzięgiel, K. Czarnecka, D.A. Kowalska (red.), *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów wschodnich. T. 5* (s. 187–198). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Marcol, K. (2020). *Toutowie. Język i pamięć w ustanawianiu tożsamości*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Paryl, W., Mieszczankowska, M. (2004). *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Popper, K.R. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge.
- Saryusz-Wolska, M. (2020). Przeszłość i przyszłość badań pamięci. Czy potrzebujemy nowej dyscypliny? *Politeja*, nr 2(65), 11–24. <https://doi.org/0.12797/Politeja.17.2020.65.01>
- Stempel-Gancarczyk, K. (2020). *Procesy zanikania języka na podstawie badań gwar polskich na Bukowinie rumuńskiej*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Stempel-Gancarczyk, K. (2025). Mitologizacja utraconych ziem rodzinnych w relacjach przesiedleńców z Kresów południowo-wschodnich zamieszkałych na terenie zachodniej Polski jako element pracy biograficznej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 60, Article 3409. <https://doi.org/10.11649/sfps.3409>.
- Wylegała, A. (2014). *Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „Ziem Odzyskanych”*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.